

Я прокинувся на цілу годину раніш, як звичайно. Це одне вже було дивно, і я лежав без сну, міркуючи над цим. Щось трапалося, щось було не гаразд, але що саме — я не знав. Мене гнітило передчуття чогось жахливого, що мало статися або вже сталося. Але що то було? Я намагався зорієнтуватися. Я пригадав, що під час великого землетрусу 1906 року чимало людей казало, що вони прокинулися за кілька секунд до першого струсу і що за ті секунди їх проймало якесь дивне відчуття жаху. Може, знову таке лихо спобігне Сан-Франциско?

Я лежав цілу хвилину, як здерев'янілий, ждучи чогось, але нічого не траплялося: стіни не хиталися, навіть не тряслися, і будинки не падали. Все було спокійно. Отож-бо й є! Тиша! Не диво, що я схвилювався. Гамір великого міста якось незвично вщух. О цій порі пересічно що три хвилини проїздив трамвай по моїй вулиці; але оце за десять хвилин жоден не проїхав. Може, почався трамвайний страйк, подумав я, а може, десь трапилася аварія і через те припинено рух. Але ні, тиша була надто глибока. Я не чув гуркоту й деренчання коліс биндюжників ані цокання підкутих копит по нерівній бруківці.

Натиснувши біля свого ліжка кнопку дзвоника, я напружено прислухався, хоч добре знав, що не можна почути його за три поверхи, якби він і задзвонив. Але він справді задзвонив, бо за дві-три хвилини увійшов Браун з тацею та ранковою газетою. Хоч його обличчя, як завжди, нічого не виявляло, я помітив стурбований і боязкий блиск у нього в очах. Я також помітив, що на таці не було вершків.

— Сьогодні не принесли ні вершків, ані булок, — пояснив він.

Я знову глянув на тацю. На ній не було свіжих фран-

цузьких булочок, тільки лежали скибочки черствого, чорного вчорашнього хліба, що мені він такий огидний.

— Сьогодні нічого не принесли, сер... — наче прохаючи пробачення, почав пояснювати Браун. Але я перепинив його:

— А газета?

— Так, сер, принесли, тільки її, та й то востаннє. Завтра газет не буде. Там так і сказано. Може, послати по згущене молоко для вас?

Я кивнув головою, випив чорної кави і розгорнув газету. Заголовки пояснювали все, навіть занадто багато: справді, песимізм, до якого дійшла газета, був навіть смішний. Там мовилося про загальний страйк, що його оповіщено по всіх Сполучених Штатах; найбільше побоювались і хвилювались, чи забезпечаться харчами великі міста.

Я нашвидку, абияк перечитував усе, пригадуючи давніші робітничі заворушення. Впродовж цілого покоління загальний страйк був мрією організованого робітництва. Уперше ця мрія постала років з тридцять тому в голові Дебса[31] — одного великого робітничого лідера. Я згадав, як ще у студентські літа навіть написав для якогось журналу статтю і назвав її "Дебсова мрія". Мушу признатися, що тоді я повівся з цією ідеєю дуже вільно й академічно, тільки як з мрією, та й годі. Час і світ відтоді змінилися: Гомперс[32] зійшов з кону, так само Американська федерація праці, не стало й самого Дебса з його божевільними революційними ідеями, але мрія вперто жила, і ось тепер вона кінець кінцем реалізується. Я аж засміявся, прочитавши, як похмуро газета дивиться на майбутнє. Я-бо краще знав. Не раз я бачив, як зле велося робітникам у різних трудових конфліктах. Це справа лише кількох днів, а тоді все впорядкується. Оскільки страйк набрав загальнонаціонального характеру, уряд скоро його ліквідує.

Я кинув газету й почав одягатися. Зараз, мабуть, цікаво пройти вулицями Сан-Франціско, коли не крутиться жодне колесо, коли все місто змушене відпочивати.

— Перепрошую, сер, — сказав Браун, подаючи мені портсигар, — але містер Гармед хоче побачити вас перед тим, як ви вийдете.

— Пришліть його сюди, — відповів я.

Гармед був мій економ. Коли він увійшов, я побачив, що він насилу стримує хвилювання. Він одразу почав з головного:

— Що мені робити, сер? Потрібні продукти, а всі транспортники застрайкували. І електрику вимкнули. Я гадаю, вони теж страйкують.

— А крамниці відчинені? — спитав я.

— Тільки дрібні крамнички, сер. Продавці теж застрайкували; великі крамниці зачинені, але власники дрібних торгують самі зі своїми родинами.

— Тоді візьміть машину, — сказав я, — їдьте і закупувайте. Купуйте якнайбільше всього, що потрібне зараз чи потім придасться. Купіть ящик свічок... Ні, купіть півдесятка ящиків. А коли купите все необхідне, скажете Гарісонові, щоб приїхав по мене машиною до клубу не пізніше як об одинадцятій.

Гармед понуро похитав головою.

Містер Гарісон страйкує разом із спілкою шоферів, а я не вмію керувати машиною.

— Ого, то він страйкує? — сказав я. — Гаразд, коли доведеться вам побачити містера Гарісона, перекажіть йому, щоб він шукав собі інше місце.

— Гаразд, сер.

— А може, й ви, Гармеде, належите до спілки економів?

— Ні, сер, — відповів він. — Якби я навіть і належав, то не кинув би свого господаря в такій скруті. Ні, сер, я...

— Добре, дякую вам, — мовив я. — Тоді ви приготуйтеся, щоб їхати зі мною. Я сам керуватиму машиною, і ми запасемо стільки харчів, що витримаємо облогу.

Було перше травня — чудовий тихий день, який тільки може бути в травні. Небо ясне, ані вітерця, а повітря тепле, майже запашне. Проїздило багато автомашин, що ними правили самі власники. На вулицях повно-повнісінько людей, але спокійно. Робітники, повдягані в святкову одержу, повиходили подихати свіжим повітрям і подивитись, яке враження справляє страйк. Все було таке незвичайне, до того ж таке мирне, що я відчув задоволення. Мої нерви затремтіли від тихого збудження. Це ж була така безпечна пригода. Я спіткався з міс Чікерінг. Вона сама сиділа за кермом свого невеликого авто. Розвернувши машину, вона наздогнала мене па розі.

— О містере Корфе! — вигукнула вона. — Ви не знаєте, де можна купити свічок? Я об'їхала з десятків крамниць, і скрізь усе продано. Хіба це не жах?

Але її блискучі очі суперечили її словам. Як і всі інші з нашого кола, вона була страшенно задоволена з цього.

Дістати свічок — це була ціла пригода! Об'їхавши все місто, ми попрямували у робітничі квартали на південь від Маркіт-стріту і тільки там на одному розі знайшли невеличку бакалійню, де ще не розпродали свічок. Міс Чікерінг гадала, що одного ящика вистачить, але я переконав її взяти чотири. Мій автомобіль був великий, і я взяв цілих дванадцять ящиків. Хто його знає, як довго триватиме страйк? Я набив автомобіль мішками борошна, дріжджами, консервами та всякими іншими

припасами, що про них мені нагадував Гармед, який метушився навколо і квоктав над покупками, немов стара наполохана квочка.

У той перший день страйку найцікавішим було, що ніхто не поставився до події з належною поважністю. Повідомлення робітничих організацій у ранкових газетах про те, що до страйку приготувалися і він може тривати місяць або й цілих три місяці, взяли на сміх. Одне те того ж першого дня ми могли завважити, що робітники не брали участі у загальній метушні і не скуповували продуктів. Воно й зрозуміло: робітники заздалегідь тижнями й місяцями хитро і потай зносили продукти в запас. Тим-то вони й дозволили нам скуповувати все по дрібних бакалійних крамничках у робітничих кварталах.

Аж удень, прибувши в клуб, почав я відчувати першу тривогу. Там усюди панував безлад. До коктейлю бракувало маслин, служники штовхалися і незграбно метушилися, більшість присутніх були сердиті, й усі — занепокоєні. Коли я ввійшов, мене стрів безладний гомін. Генерал Фолсом, сидячи в кріслі в курильні, погладжував свою величезного живота і захищався від кількох схвильованих добродіїв, що вимагали від нього яких-небудь заходів.

— Що я можу зробити, крім того, що зробив? — казав він. — Я не маю ніяких наказів з Вашінгтона. Якщо ви, панове, налагодите телеграфний зв'язок, я виконаю все, що мені накажуть. А так я нічого не можу вдіяти. Перше, що я зробив цього ранку, довідавшись про страйк, це викликав три тисячі солдатів з Президію, — три тисячі! Вони охороняють банки, монетний двір, поштові контори та всі громадські установи. Ніякого безладдя нема. Страйкарі поводяться цілком мирно. Не вимагатимете ж ви, щоб я перестріляв їх, коли вони повдягали найкращі свої манишки та комірці і гуляють по вулицях з жінками й дітьми.

— Хотів би я знати, що робиться зараз на Уолл-стріті, — почув я голос Джіммі Вомболда, проходячи повз нього.

Я міг собі уявити його тривогу, знаючи, ЩО ВІН близько причетний до Об'єднаної Західної компанії.

— Слухайте, Корфе, — заметушився біля мене Аتكінсон. — Чи справна ваша машина?

— Так, — відповів я. — А що з вашою трапилося?

— Поламалася, а всі майстерні закрито. Моя дружина застряла десь поблизу Тракі; я певен: вона затрималася на тім боці. Нізачо в світі, ні за які гроші не можна зв'язатися з нею телеграфом. Вона мала прибути сьогодні ввечері. Може, вона там голодує. Позичте мені свою машину.

— Та ви ж не зможете переїхати через бухту, — голосно сказав Голстед. — Катери не ходять. Але я вам скажу, що ви можете зробити. Он Ролінсон... Слухайте, Ролінсоне, ідіть-но сюди на хвилю. Аتكінсонові треба перевезти автомобіль через бухту. Його дружина застряла по той бік у Тракі. Чи не можете ви підійти вашою "Ларлетою" з Тіберону й перевезти автомобіля?

"Ларлета" була океанська шхуна — яхта на двісті тонн.

Ролінсон похитав головою.

— Якби я й міг підійти, то ви не знайшли б вантажників, щоб підняти машину на борт. А я не можу під'їхати "Ларлетою", бо команда судна в береговій спілці моряків і страйкує разом з усіма.

— Але ж моя жінка, може, вмирає з голоду, — почувся Аتكінсонове скиглення, коли я рушив далі.

На другому кінці курильної кімнати збентежений і сердитий гурт чоловіків оточив Берті Месенера. А Берті ще більше дратував та під'юджував їх своїми глузливими зауваженнями. Берті не обходив

страйк. Та й усе інше також. Він був розчарований — принаймні в усьому доброму в житті; гидота ж його не вабила. Він мав двадцять мільйонів, вкладених у певні папери, і ані разу за все своє життя й пальцем не ворухнув, аби щось заробити, — все своє багатство він дістав у спадок від батька та двох дядьків. Він скрізь побував, усе чисто бачив, усього скуштував, тільки не одружився, хоч його рішуче й наполегливо атакувало із кілька сотень гоноровитих матінок. Цілі роки він був неабиякою принадою, а проте не впіймався. Він був аж до непристойного жаданий: мало що багатий, він ще був молодий, вродливий, та й до того мав бездоганну репутацію. Чудовий спортсмен, молодий білявий бог, він робив усе досконало, всіх дивуючи, тільки що не одружувався.

Його ніщо не обходило — ні честолюбство, ні пристрасті, ані бажання робити те, що давалося йому далеко краще, ніж іншим.

— Це заклик до бунту! — вигукнув один з гурту. Другий назвав це заколотом і революцією, а третій — анархією.

— Я цього не помітив, — сказав Берті. — Весь ранок я був на вулицях. Панує цілковитий порядок. Ніколи я не бачив, щоб люди так держалися закону. Не треба приклеювати назвиськ. Нічого того нема. Просто загальний страйк, як і оголошувано. Тепер ваша черга грати, панове.

— І ми добре зіграємо! — скрикнув Гарфілд, один з транспортних мільйонерів. — Ми покажемо поганцям, де їхнє місце, цьому бидлові! Заждіть, уряд прибере їх до рук!

— Але де він, той уряд? — урвав його Берті. — Щодо вас, він міг би бути й на дні моря. Хіба ви знаєте, що тепер відбувається у Вашингтоні? Ви навіть не знаєте, чи є тепер уряд, чи немає.

— Цим уже не клопочіться, — бовкнув Гарфілд.

— А я й не клопочуся, — лїнькувато всміхнувся Бертї. — Менї здається, що це ви, друзї, клопочетесь. Погляньте-но, Гарфілде, у дзеркало.

Гарфілд не глянув, бо, глянувши, побачив би дуже збентеженого добродїя з сивим скуйовдженим волоссям і червоним обличчям, із мстиво-лютим виразом рота, з диким блиском в очах.

— Це не гаразд, кажу я вам, — озвався малий Геневе́р; з його тону я зрозумів, що він товче це вже хтозна-вкотре.

— Ні, Геневе́ре, це вже занадто, — заперечив Бертї. — Ви, друзї, менї набридли. Ви всі за те, щоб брати на роботу й не спілкарів. Ви менї вуха протуркали своєю неугавною балаканиною про це і про право людини працювати. Ви роками про це розпатякували. Виступаючи з загальним страйком, робітники нічого лихого не роблять. Ще не порушено ніяких законів, ні божеських, ані людських. І не кажіть, Геневе́ре. Ви надто довго дзвонили зовсім про інше: про надане від бога право працювати... або не працювати; отож і маєте. Поганенька й брудна бійка виходить, от що. Ви гнітили робітників і ошукували, а тепер вони з цим, самим коло вас заходилися. Чого ж вам скиглити?

Всі почали обурено заперечувати, що ніяких робітників ніколи не ошукувано.

— Ні, сер! — кричав Гарфілд. — Ми якнайкраще ставились до робітників. Ми не гнітили їх, а давали їм змогу існувати. Вони мали в нас роботу. Якби не ми, то що з ними сталося б?

— Без нас було б їм не з медом, — глузував Бертї. — Ви гнобили робітників і ошукували при кожній нагоді, яка тільки траплялася.

— Ні! Ні! — почулися вигуки.

— А страйк фурманів тут, у Сан-Франціско? — спокійно провадив Берті. — Об'єднання підприємців спровокувало цей страйк, ви самі знаєте. І знаєте, що я теж про це знаю, бо сидів ось у цих самих кімнатах і чув розмови про ту боротьбу. Спершу ви самі призвели до страйку, а потім, підкупивши мера й начальника поліції, зірвали страйк. Гарненьку виставу влаштували ви, благодійники, коли придушили й ошукали фурманів.

Стривайте, я ще не скінчив. Тільки торік губернатором Колорадо обрано кандидата від робітничого списку. Але його не допустили до посади. Ви знаєте чому. Ви знаєте, як це зробили ваші брати-благодійники та капіталісти з Колорадо. То знову був привід придушити робітників. Ви три роки продержали у в'язниці голову Об'єднаної Південно-Західної асоціації гірників, обвинувативши його в убивстві, а самі тим часом розвалили асоціацію. Погодьтеся, що це таки пригнічення робітників. Тричі відхилявся, як, мовляв, неконституційний, законопроект про прибутковий податок. Хіба ж це не ошуканство? Так само, як і те, що на останньому конгресі ви провалили закон про восьмигодинний робочий день.

І вже геть цілковитим ошуканством було ваше зазіхання на принцип закритих цехів[33]. Ви знаєте, як то робилося. Ви підкупили Фарбурга — останнього голову колишньої Американської федерації праці. Він був ваш ставленець — тобто, власне, ставленець трестів та асоціацій підприємців. Ви зумисне прискорили великий страйк членів профспілок. Фарбург зрадив цей страйк. Ви перемогли, і колишня Федерація праці розвалилася. Ви знищили її, але як на те виникла нова організація — Інтернаціональна спілка праці — найбільша й найміцніша з робітничих організацій, що будь-коли існували в Сполучених Штатах, і вся відповідальність за теперішній загальний страйк падає на вас. Ви самі розбили всі старі федерації і підштовхнули робітників до створення ІСП, а ІСП організувала цей загальний страйк, бо й далі обстоює принцип закритих цехів. І ви ще маєте нахабність казати мені у вічі, що ніколи не пригнічували й не ошукували робітників! Так я й повірю!

Тепер уже ніхто не заперечував Берті. Тільки Гарфілд промимрив на свій захист:

— Ми мусили так робити, щоб перемогти.

— Але ж я зовсім не про це, — відказав Берті. — Мене тільки заїдає, що ви скиглите, скуштувавши свого власного трунку. Скільки разів ви голодом приборкували робітничі страйки? Ну от, а тепер робітники виробили план, щоб вас голодом приборкати. Вони вимагають принципу закритих цехів, і коли цього можна досягти, заморивши вас голодом, — що ж, моріться собі.

— Але ви теж мали зиск від ошукування цих самих робітників, — єхидно зауважив Брентвуд, один з найхитріших крутіїв нашої корпорації адвокатів. — Той, хто користується краденим, не кращий за злодія, — осміхнувся він. — Ви самі безпосередньо не ошукували, але пайку свою брали.

— Це, Брентвуде, зовсім до діла не тичеться, — гостро сказав Берті. — І ви теж, як і Геневе́р, приплітаєте сюди моральність. Не про те ж ідеться, що справедливо, а що ні. Воно все це, як на мене, брудна гра; я просто не можу стерпіти, що ви скиглите, опинившись у становищі робітників. Звичайно, я мав зиск від ошукування робітників, і завдяки вам, добродію, я особисто не потребував виконувати брудної роботи. Ви робили її за мене... О, повірте мені, це не тому, що я добродішніший за вас, а тому, що мій добрий батечко та його братове лишили мені чимало грошей, якими я плачу за брудну роботу.

— Якщо ви хочете сказати... — гарячкуючи почав Брентвуд.

— Стривайте, не заводьтеся! — зверхньо перебив Берті. — Не треба лицемірити в цьому злодійському лігві. Високі й урочисті слова — нехай це лишається для газет, юнацьких клубів та недільних шкіл, — це частина гри, але, ради бога, не лицемірмо один перед одним. Ви знаєте

— і знаєте, що я теж знаю, — як обдурено мулярів під час осіннього страйку, хто давав на це гроші, хто виконував роботу і хто мав із того зиск. (Брентвуд дуже почервонів). Усіх нас одним миром мазано, тим-то краще дати моралі спокій. І я знову кажу: провадьте свою гру, провадьте до краю, але, на бога, не скигліть, коли вам доводиться скрутно.

Коли я відійшов від цього гурту, Берті повернув на інше і почав залякувати своїх слухачів дальшим загостренням ситуації: адже харчів уже потроху бракує. І що вони з того всього думають робити? — запитував Берті. Дещо пізніш я спіткав його в роздягальні і запропонував підвезти додому.

— Цей загальний страйк таки чималий удар, — промовив він, коли ми проїздили людними, але спокійними вулицями. — Такий удар, аж із ніг збиває. Ми гав ловили, а робітники тим часом вдарили нас по найслабшому місцю — по шлунку. Я, Корфе, хочу виїхати з Сан-Франціско. Послухайте моєї поради і теж виберіться... Хоча б куди-небудь у глушину. Там бодай спокійно переждеться. Накупіть чимнаибільше харчів і оселіться десь у наметі чи в халупі. Незабаром такі, як ми, у цьому місті помиратимуть з голоду.

Мені тоді й не снилося, до якої міри Берті мав рацію. Я вирішив, що він панікер. Щодо мене, то я волів лишитись і спостерігати цю забаву. Я підвіз Берті і, замість їхати просто до себе, подався закуповувати харчі. На мій подив, невеликі бакалійні крамниці, де я вранці купував продукти, уже спродалися. Тоді я поїхав аж до Потреро і, на своє щастя, вдало купив ще один ящик свічок, два мішки пшеничного борошна, десять фунтів крупчатки (це для слуг) і три ящики консервів — один кукурудзи й два помідорів. З харчами певний час буде скрута, гадав я, втішений, що мені пощастило так незле припастися.

Другого ранку, коли я, своїм звичаєм, пив у ліжку каву, мені більше не вистачало газети, аніж вершків. Це незнання того, що робиться у світі, найприкріше дратувало. Та й у клубі не багато знайшлося новин. Райдер приїхав з Окленда своїм катером, а Голстед з'їздив машиною у Сан-Хозе і

встиг повернутись. Вони сповістили, що там таке саме становище, як і в Сан-Франціско. Через страйк і там усе завмерло. Всі бакалійні запаси продано вищим класам. Панує цілковитий порядок. Проте що відбувалося в інших містах країни, як-от у Чікаго, Нью-Йорку, у Вашингтоні? Очевидно, те саме, що й у нас, — гадали ми, — але непокоїло, що ми нічого не знаємо напевно.

Трохи новин мав генерал Фолсом. Спробувано розмістити по телеграфних конторах військових телеграфістів, але хтось перерізав дроти в усіх напрямках. То був перший' незаконний вчинок робітництва, і генерал вважав, що це наслідок змови. По радіо він зв'язався з Бенішією. Телеграфну лінію аж до Сакраменто охороняли на всьому шляху патрулі солдатів. На яку хвилину пощастило встановити зв'язок із Сакраменто, але десь ізнову перетято дроти. Генерал Фолсом був переконаний, що такі самі спроби зв'язатися робили власті в усіх кінцях континенту, проте чи мали ті спроби успіх — невідомо. Його турбувало, що всюди поперерізувано дроти. Він пояснював це тільки добре організованою змовою. Він жалкував також, що уряд досі не здійснив свого проекту спорудити цілу мережу радіостанцій.

Дні приходили й минали, та все без змін. Нічого не траплялося. Загострене збентеження помалу вщухло. Вулиці вже не були такі людні. Робітники тепер не виходили в місто, щоб подивитись, як ми сприймаємо страйк. Автомобілів теж поменшало. Майстерні й гаражі були позакривані, і коли часом машина ламалася, її доводилось кидати. Зчеплення в моєму автомобілі перестало діяти, і ні за які гроші його не можна було полагодити. Тепер і мені довелося ходити пішки. Сан-Франціско завмер, і ми не знали, що відбувається по всій країні. Але відсутність відомостей спонукала до висновку, що вся країна завмерла так само, як і Сан-Франціско. Часом по місту розліплювано робітничі відозви — їх надруковано ще кілька місяців тому, а це ясно доводило, як ґрунтовно ІСП готувалася до страйку. Кожну дрібницю завчасу обмірковано. Жодного насильства ще не трапилося — хіба те, що солдати розстріляли кількох чоловік, які перерізували дроти, але міська біднота вже голодувала, виявляючи зловісні ознаки неспокою.

Діловики, мільйонери і правники влаштовували збори та ухвалювали резолюції, однак ніяк було їх оприлюднити — навіть надрукувати ті ухвали не було змоги. Єдине — що ті збори спонукали генерала Фолсома зайняти військом гуртові склади борошна, зерна та різного краму. Зробили це саме вчасно, бо брак харчів уже гостро відчувався в домах заможних людей і треба було запровадити нормування хліба. Я знав, що мої слуги почали кривитися, і запаси харчів у мене танули разюче швидко. Аж потім я довідався, що кожен мій слуга тяг, що міг, припасуючи харчів для себе.

Коли ввели нормування хліба, постали нові труднощі. Запасів у Сан-Франціско було небагато, і їх вистачило б ненадовго. Організовані робітники, ми це добре знали, мали свої власні запаси, однак всі вони ставали в черги по хліб. Отже, припаси генерала Фолсома меншали страшенно швидко. Бо ж і як могли солдати відрізнити бідно одягненого громадянина середнього класу від члена ІСП або просто злидаря? І перший, і останній мали право на харч, але солдати не знали всіх членів ІСП в місті, а їхніх жінок, синів та дочок і поготів. У пригоді стали підприємці, і кількох розпізнаних членів спілки викинули з черги, та це нічого не зараджувало. Далі справа погіршала ще тим, що урядові судна, які приставляли харчі з військових складів на острові Мер до острова Ейнджел, спорожнили всі тамтешні склади. Солдатам їхню пайку уділялося тепер з конфіскованого провіанту, і то в першу чергу;

Початок кінця наближався. Помітні стали прояви насильства. Закон та порядок зникли і — мушу сказати — зникли саме серед мешканців міських нетрищ та представників вищих верств. Організовані робітники досі підтримували цілковитий лад. Та чом би й ні — вони ж мали вдосталь їжі. Пригадую, якось пополудні я застав у клубі Голстеда й Брентвуда, як вони шепотілися в кутку. Вони запропонували мені одну ризиковану справу. Брентвудова машина була ще зовсім справна, і вони надумали десь украсти корову. Голстед мав довгого різницького ножа й сокиру. Ми поїхали на околицю міста. Де-не-де паслися корови, але їх стерегли господарі. Ми подалися шукати далі і, їдучи на схід, на пагорках близько Гантере Пойнту надибали корову, яку стерегла мала дівчинка. Біля

корови паслося й теля. Ми не гаяли часу на розмови. Дівчинка, знявши крик, утекла, а ми тим часом зарізали корову. Я проминаю подробиці, бо вони не вельми принадні — адже до такої роботи ми були незвичні й виконували її дуже незграбно.

Зі страху ми дуже спішилися, проте не встигли скінчити, коли почули крики і побачили кількох людей, що бігли просто на нас. Ми покинули здобич і накивали п'ятами. На наш подив, нас не переслідували. Оглянувшись, ми побачили, як ті люди швидко розрубували м'ясо. Вони, либонь, були з такої самої братії. Ми вирішили, що там вистачить на всіх, і повернули назад. Те, що сталося по цьому, годі й описати. Над здобиччю ми билися й сварились, наче ті дикуни. Пригадую, Брентвуд вівся чисто як звір: він хапав, гарчав і загрожував убити кожного, хто не дасть нам належної пайки.

Поки ми отак паювалися, на сцену вихопились нові лицедії. Цей раз то були грізні охоронці громадського спокою — члени ІСП. їх привела дівчинка. Озброєні вони були батогами та дрюччям, і було їх з двадцят�еро. Дівчинка підстрибувала зі злості, сльози лилися їй по щоках, і вона кричала: "Всипте їм! Всипте їм! Це все той дядько в окулярах! Дайте йому по пиці! По пиці! " "Дядько в окулярах" — то був я, і мені таки дали по пиці, хоч я не розгубився і спершу скинув окуляри. Лишенько, як же нам перепало! Ми сипонули врозтіч. Брентвуд, Голстед і я втекли до машини. З носа Брентвудові дзюрила кров, щоку Голстеда перетяла червона смуга від батога, що гадюкою вп'явся в неї.

І ось коли гонитва скінчилася і ми добігли до машини, позад неї знайшлося перелякане теля. Брентвуд застеріг нас припинити, а сам скрався до теляти, як вовк або тигр. Ножа й сокиру ми покинули на бойовищі, але Брентвуд ще мав руки, і він качався по землі з тим бідним телятком, душачи його. Потім ми вкинули свою здобич у машину, накрили одежиною і рушили додому. Та наші знегоди лише починалися. У нас лопнула шина. Полагодити її ми не мали жодної змоги, а вже смеркало. Тоді ми покинули машину, а Брентвуд з покритим одежиною телям на плечах пішов попереду, задихаючись і заточуючись. Ми по черзі

несли теля, знемоглися вкрай, та ще й загубили дорогу. Проблукавши кілька годин, ми натрапили на зграю якихось хуліганів. То не були члени ІСП, і гадаю, що вони так само зголодніли, як і ми. В усякому разі, їм припало теля, а нам — стусани. Брентвуд усю дорогу лютував, наче божевільний. Він і справді у своїй пошматованій одежі, з опухлим носом та підбитими очима, скидався на божевільного.

Після цього ми вже до корів не бралися. Генерал Фолсом послав свої загони реквізувати всіх корів, і більшість того м'яса припала на його військо та на міліцію. Шкода й винуватити було генерала: його обов'язок був підтримувати закон і порядок, і він це здійснював з допомогою солдатів, тож і мусив перш за все їх годувати.

Тоді саме й почалася велика паніка. Заможні поспішали втекти з міста, а за ними й біднота, перейнявшись тим безтямним страхом. Генерал Фолсом утішався: із Сан-Франціско вибралося принаймні 200 000 чоловік, а це дуже полегшило проблему харчування.

Я добре пам'ятаю той день. Вранці я з'їв скоринку хліба. Другу половину дня я простояв у черзі і лише ввечері повернувся додому, стомлений і нещасний, принісши чвертку рижу та шматочок свинячої грудинки. На порозі зустрів мене Браун. Лице його було виснажене й стривожене. Він сказав мені, що вся челядь розбіглася і залишився він сам. Мене зворушила його відданість, і, довідавшись, що він цілий день нічого не їв, я поділився з ним своєю їжею. Ми зварили половину рижу й половину грудинки, поділилися порівно, а решту лишили на ранок. Я ліг спати, не вгамувавши голоду, і всю ніч неспокійно крутився. Вранці я виявив, що Браун теж покинув мене, вкравши, на превеликий мій подив, решту рижу й грудинки.

Цього ранку зібралася в клубі тільки купка похмурих завсідників. Служників не було зовсім: геть усі втекли. Я помітив, що срібло зникло, і здогадався, де воно поділося. Обслузі воно не припало, гадаю, з тієї причини, що члени клубу здогадалися взяти його раніше. Вони розпорядилися тим сріблом просто. На південь від Маркіт-стріту, у

житлах членів ІСП, господині обмінювали на срібло досить непогані харчі. Я повернувся додому. Так і є, моє срібло теж геть-чисто зникло, крім одного масивного кубка. Я загорнув його і також поніс на південь від Маркіт-стріту.

Під'ївши, я побадьорішав і повернувся в клуб довідатись новини. Геневер, Колінз і Дейкон якраз виходили з клубу. Всередині вже порожньо, сказали вони і запросили мене з собою. Вони пояснили, що збираються виїхати з міста Дейконовими кіньми, і сказали, що й для мене знайдеться коняка. Дейкон мав четверо чудових цугових коней, яких він, звісно, хотів урятувати, бо генерал Фолсом натякнув йому, що завтра всі коні, які ще є в місті, реквізують на харч. Коней лишалося небагато — десятки тисяч їх було випущено за місто, коли в перші дні забракло сіна й вівса. Пригадую, що Бердел, який мав велике фурманське підприємство, випустив на волю триста биндюжних коней. Коли рахувати, що кожен кінь коштує п'ятсот доларів, то це становить суму в 150 000. Спершу він сподівався повернути більшість коней, коли скінчиться страйк, та ба! Коней поїли втікачі із Сан-Франціско. Через недостачу їжі почали вже забивати на харч і військових мулів та копей.

На щастя, у Дейкона в стайні був чималий запас сіна й вівса. Ми роздобули чотири сідла; коні були добрі, баскі, хоч і не звикли ходити під сідлом. Проїжджаючи вулицями, я згадав, як виглядало Сан-Франціско під час великого землетрусу, але теперішнє Сан-Франціско справляло ще сумніше враження. Не якийсь природний катаклізм був тому причиною, а скорше тиранія робітничих спілок. Ми проїхали повз Юніон-сквер, проминули театр, готель, район магазинів. Вулиці порожнювали. Де-не-де стояли автомобілі, покидані там, де вони поламались або де забракло бензину. Не було ніяких ознак життя, тільки зрідка траплялися полісмени та солдати, що охороняли банки й громадські установи. Раз ми наскочили на якогось члена ІСП, що наліплював свіжу відозву. Ми спинилися прочитати її.

"Наш страйк проходить у цілковитому порядку, — було надруковано, — і ми додержимо порядку до кінця. Скінчиться страйк тоді, коли

задовольнять наші вимоги, а це станеться тоді, коли ми голодом підкоримо наших підприємців, так само, як у минулому голодом часто підпорювали нас".

— Так говорив і Месенер, — мовив Колінз. — Щодо мене, то я готовий скоритись, тільки не буде в мене до цього нагоди. Я вже, мабуть, цілий вік не їв уволу! Хотів би я знати, яка на смак конина?

Ми спинилися прочитати ще одну відозву:

"Коли ми побачимо, що наші підприємці ладні скоритися, ми допустимо їх до телеграфу і дозволимо об'єднанням підприємців Сполучених Штатів зв'язатись між собою. Але ми пропустимо тільки те, що має зв'язок із нашим замиренням".

Ми поїхали далі, перетяли Маркіт-стріт і незабаром опинилися в робітничому районі. Тут уже не було спорожнілих вулиць. Біля воріт стояли, позбиравшись невеликими гуртами, члени ІСП. Щасливі, нагодовані діти бавились на вулиці, а гладкі господині сиділи на східцях ганків і цокотіли язиками. Кожне глузливо до нас приглядалося, а малі діти бігли слідком і кричали: "Гей, містере, чи ви не голодні? " Одна жінка з немовлям на руках гукнула Дейконові: "Гей, товстуне, я дам вам за вашого коника попоїсти шинки з картоплею, смородинового варення, білого хліба, консервованого масла, та ще дві чашки кави! "

— Чи не зауважили ви, що останніми днями, — звернувся до мене Геневер, — на вулицях не стало бродячих собак?

Я це зауважив, але не надав цьому значення. Був найслухніший час виїздити з нещасливого міста, далі чекати було ніяк. Врешті нам вдалося виїхати на шлях до Сан-Бруно, і ми попрямували на південь. Я мав віллу поблизу Менлова, і саме то й була наша мета. Але незабаром ми побачили, що поза містом становище куди небезпечніше. У місті бодай солдати та ІСП пильнували ладу, а по селах панувала анархія. Двісті

тисяч чоловік втекло з Сан-Франціско, і ми мали безліч доказів того, що вони були наче армія сарани.

Вони змели геть-чисто все. Бійки й пограбунки стали звичайним явищем. То тут, то там над дорогою натрапляли ми на трупи і бачили обгорілі руїни ферм. Юрба повалила огорожі й витолочила ниви. Всю городину повикопували голодні орди. Всіх курей і тварин на фермах повирізували. І таке діялось на всіх головних шляхах, що розходилися від Сан-Франціско. Де-не-де, далі від битого шляху, фермери боронили своє майно за допомогою рушниць і револьверів і досі ще зберегли свою власність. Вони застерігали нас не підходити і відмовлялися від будь-яких переговорів. Усі ті руйнування та насильства чинила й наубогіша біднота, й вищі класи. Члени ІСП, маючи вдосталь запасів, спокійнісінько відсиджувалися по своїх мешканнях у місті.

Незабаром ми й навч переконались, яке сутужне стало становище. Праворуч від нас розітнулися крики й постріли з рушниць. Зовсім близько продзижчали кулі. В кущах щось затріщало, і через дорогу перед нами проскочив добренний вороний кінь-биндюжник. Ми тільки помітили, що він кульгав і спливав кров'ю. За ним бігло троє солдатів. Вони гналися поміж дерев, які стояли ліворуч. Ми чули, як солдати перегукувалися. Четвертий солдат вискочив з правого боку, сів на валуні і витер піт з обличчя.

— Міліція, — прошепотів Дейкон. — Дезертири.

Солдат усміхнувся до нас і попросив сірника. На Дейко-

нове запитання: "Що сталося?" — він повідомив, що міліціонери дезертують. "Не дають жертв, — пояснив він. — Вони годують тільки регулярних". Ми також довідались від нього, що з тюрми на острові Алькатраз випущено злочинців, бо їх більше нічим годувати.

Ніколи я не забуду видовища, на яке ми натрапили. Дорога несподівано повернула. Над головою — склепіння дерев. Сонце пробивається крізь гілля. Літають метелики, а з полів лине спів жайворонків. І ось перед нами великий туристський автомобіль. Біля нього і в ньому кілька трупів. Картина була ясна. Власники автомобіля тікали з міста, банда хуліганів з міської голоти наскочила й повбивала їх. Це сталося в останню добу. Свіжорозкриті бляшанки м'ясних та фруктових консервів пояснювали причину нападу. Дейкон оглянув трупи.

— Я так і думав, — сказав він. — Я їздив у цьому автомобілі. Це Перітони — уся родина. Маємо пересторогу надалі.

— Але ж у нас нема харчів, то чого б на нас нападали, — заперечив я.

Дейкон показав на коня, яким я їхав, і мені стало ясно.

Ще вранці Дейконів кінь загубив підкову. Крихке копито тріснуло, і кінь почав шкандибати. Дейкон відмовився їхати ним далі, але й не хотів його кинути. На його прохання, ми рушили далі самі; він думав іти пішки й вести коня і приєднатись до нас у моїй віллі. Проте більше ми його не бачили і так і не довідались, як він загинув.

Близько першої години ми прибули в місто Менлов, вірніше на те місце, де був колись Менлов, бо там лишилися самі руїни. Скрізь валялися трупи. Ділова частина міста, так само як і житлові квартали, згоріла. Деякі будинки ще стояли, але до них годі було підступитися. Коли ми наближались, на нас стріляли. Ми зустріли жінку, що шукала чогось серед димних руїн свого дому. Перший напад, розповіла вона, вчинено на магазини; з її розповіді ми уявили картину, як лютий голодний та галасливий натовп наскочив на жменьку городян. Мільйонери й голота пліч-о-пліч билися за їжу, а діставши її, билися один з одним. Ми довідались, що так само пограбовано місто Пало-Альто та Стенфордський університет. Перед нами простяглися безлюдні,

пустельні лани, і ми вирішили, що розумніше повернути до моєї вілли. Вона притулилася за три милі на захід, між горбами передгір'я.

Їдучи, ми бачили, що спустошення не обмежилось тільки головними шляхами. Авангард утікачів тримався доріг, грабуючи поблизькі містечка; ті, що сунули за ними, розпорошувалися по ширшій околиці, змітаючи все, наче великою мітлою. Мій будинок, збудований з бетону й цегли, вкритий черепицею, витримав пожежу, але всередині вигорів дощенту. У вітряку ми знайшли тіло садівника; навколо валялися гільзи. Він витримав, либонь, добрий бій. Але двох робітників-італійців, економки та її чоловіка ми не знайшли й сліду. Ані живої душі не лишилося. Телята, лошата й уся свійська птиця та чистокровна худоба щезли. В кухні і на плиті, де юрба варила собі страву, панував безлад. Так само й численні погаслі вогнища в дворі свідчили, яка сила люду їла й ночувала тут. Чого вони не з'їли, те забрали з собою. Нам не залишилося ні крихти.

Решту ночі ми просиділи, даремно ждучи Дейкона, а вранці з револьверами в руках відбилися від півдесятка мародерів. Потім ми забили одного Дейконового коня і заховали те м'ясо, що зразу не подужали з'їсти. Удень Колінз вийшов прогулятися, але так і не повернувся. Геневер уже не міг більше zostаватись і волів тікати далі, аж я насилу вмовив його подождати до ранку. Щодо мене, то я був переконаний, що кінець загального страйку близько, і вирішив повернутися до Сан-Франціско. Отже, вранці ми з Геневером розпрощалися: він, прив'язавши до сідла п'ятдесят фунтів конини, рушив на південь, а я, з таким самим вантажем, попрямував на північ. Малому Геневерові пощастило викрутитись, і він, запевне, до самої смерті нав'язуватиметься кожному, розповідаючи про свої тодішні пригоди.

Я повертався дорогою до Белмонту, і там троє міліціонерів пограбували мою конину. Вони сказали, що становище не змінилося, а хіба погіршало. ІСП запасла досить харчів і витримає цілі місяці. Коли я доїжджав до Бадена, душ дванадцятаро відняли у мене коня. Двоє з них були полісмени з Сан-Франціско, а решта солдати. Це було зловісно. Мабуть, уже дійшло до краю, якщо дезертують регулярні війська! Коли я

рушив пішки далі, вони розпалили вогнище, і останній Дейконів кінь лежав на землі забитий.

Так мені й далі велося: я звихнув собі ногу в кісточці і зміг добутися тільки південних околиць Сан-Франціско. Всю ніч я вилежав надворі, тремтячи з холоду і згораючи в пропасниці. Два дні так пролежавши, я до того знесилів, що не міг ворухнутися, і аж третього дня, коли зробив собі саморобні милиці, пошкандибав у місто. Я дуже охляв, бо вже три дні не мав у роті й ріски, і ледве переставляв ноги. То був день нестерпної муки й кошмарів. Назустріч мені, наче вві сні, проходили сотні солдатів регулярних військ, простуючи в протилежному напрямку, і сила полісменів з родинами; жили вони великими гуртами, щоб разом оборонятися.

Входячи в саме місто, я згадав про дім того робітника, де проміняв срібний кубок, і голод погнав мене в тому напрямку. Вже смеркало, коли я туди дошкутильгав. Я звернув у провулок і, вибравшись східцями на ганок чорного ходу, знемігся і впав. На щастя, я дістав милицею до дверей і постукав. Тоді я, мабуть, зомлів, бо опритомнів уже в кухні. Лице моє було мокре від води, а в рот мені вливали віскі. Я задихався, тремтів і силкувався щось сказати. Я заговорив про те, що не маю більше срібних кубків, але що потім заплачу їм, коли вони дадуть мені чогось поїсти. Проте господиня перебила мене.

— От бідолаха! — мовила вона. — Хіба ви не чули? Страйк скінчився сьогодні вдень. Звичайно, ми нагодуємо вас чим-небудь.

Вона заметушилася, відкриваючи бляшанку з грудинкою і збираючись її смажити.

— Будь ласка, дайте мені зараз трошки, — попросив я і став їсти холодне м'ясо на шматочкові хліба, а її чоловік тим часом розповів мені, що вимоги ІСП задоволено. З полудня пущено телеграф, і об'єднання підприємців пішли на поступки. А що у Сан-Франціско не лишилося

жодного підприємця, то за них вів перемови генерал Фолсом. Поїзди й пароплави підуть взавтра вранці, і тоді ж таки почнуть працювати всі інші установи.

Так скінчився загальний страйк. Не приведи боже вдруге таке бачити. То гірше за війну! Загальний страйк — то щось жорстоке й неморальне, а людський розум повинен керувати промисловістю якось раціональніше. Гарісон знову працює в мене за шофера. Така була частина умов ІСП: щоб усіх її членів поновлено на їхній колишній роботі. Браун не повернувся, але решта слуг знов у мене. Я не мав сили відмовити їм, цим бідним створінням, бо їм теж довелося скрутно тоді, коли вони повтікали з моїми харчами і сріблом. Та тепер я й не міг би їм відмовити: всі вони члени ІСП. Тиранія організованої праці переходить уже всякі межі! Щось треба таки зробити!